

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 11, Sayı/ Issue Özel Sayı (Temmuz/ July 2026), ss./ pp. 134-169
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1974241

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 29. 06. 2026
Kabul Tarihi/ Accepted: 29. 07. 2026

SAMSUN MÜZESİ HAÇLARI

CROSSES IN THE SAMSUN MUSEUM

Orhan Alper ŞİRİN – Büşra KANBUR*

Öz

Bu çalışmada, Samsun Müzesi koleksiyonunda yer alan, Bizans maden sanatının sivil ve dinsel yaşamdaki yansımalarını gösteren 38 adet madeni haç, tipolojik ve analogik açıdan incelenmiştir. Müzeye satın alma, hibe ve müsadere yollarıyla kazandırılan ve kesin arkeolojik kontekstleri bilinmeyen bu buluntuların tarihlendirilmesinde, Anadolu ve yakın çevresindeki, müze koleksiyonları ile kazı buluntularıyla karşılaştırmalı analogi yöntemi kullanılmıştır. Eserler, form özellikleri bakımından Latin ve Yunan haçı olmak üzere iki ana tipe ayrılmakla birlikte, haç kollarının belirlenmesinde formun antropomorfik etkisi esas alınmıştır. Koleksiyon, kullanım amaçları ve işlevsel kategorilerine göre pendants, takdis, polycandelon ve aplik haç olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Teknik açıdan tamamında kalıba döküm yönteminin kullanıldığı haçlarda kazıma, kabartma ve oyma teknikleri uygulanmıştır. Koleksiyonda en yoğun görülen bezeme unsuru, İsa'nın beş kutsal yarısını ve nazara karşı koruyucu çoklu göz motifini sembolize eden halka-nokta (daire-nokta) motifleridir. İkonografik açıdan ise orans duruşta Meryem ve çocuk İsa ile Aziz Basileios, Theodoros, Georgios ve Başmelek Mikail gibi figürler işlenmiştir. Tipolojik ve analogik değerlendirmeler sonucunda, Geç Antik Dönem'den Erken Bizans ve İkonoklazm sonrası sadeleşme sürecine kadar uzanan özellikleriyle çalışmamızdaki haçlar, Erken ve Orta Bizans Dönemi'ne işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Samsun Müzesi, Haç, Pendants, Takdis, Polycandelon, Aplik.

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Arkeolog (MA), Müze Müdürlüğü, Samsun/Türkiye. E-posta: alpersirin84@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3773-939X>
Sanat Tarihçisi, Müze Araştırmacısı, Müze Müdürlüğü, Samsun/Türkiye. E-posta: rabusra@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8559-1367>

Abstract

This study examines 38 metal crosses from the Samsun Museum collection, which reflect the civil and religious life of Byzantine metalwork, from a typological and analogical perspective. These finds, acquired by the museum through purchase, donation, and confiscation, and whose precise archaeological contexts are unknown, were dated using a comparative analogy method with similar museum and excavation finds in Anatolia and its surrounding areas. While the works are divided into two main types based on their form characteristics – Latin and Greek crosses – the anthropomorphic influence of the form was used as the basis for determining the arms of the crosses. The collection is classified under four main headings according to their intended use and functional categories: pendant, consecration, polycandelon and applique crosses. Technically, all crosses were made using the casting method, and engraving, relief, and carving techniques were applied. The most frequently observed decorative element in the collection is the circle-dot (circle-dot) motif, symbolizing the five sacred wounds of Jesus and the multiple eye motif as a protective measure against the evil eye. Iconographically, the crosses in this study depict Mary and the child Jesus in a proportional pose, along with figures such as Saint Basil, Theodore, George, and the Archangel Michael. Typological and analogical evaluations indicate that the crosses in our study, with their characteristics extending from Late Antiquity to the Early Byzantine period and the subsequent simplification process after Iconoclasm, point to the Early and Middle Byzantine periods.

Keywords: Samsun Museum, Cross, Pendant, Consecration, Polycandelon, Applique.

1. Giriş

Haç form olarak, geçmiş dönemlerden bu yana çeşitli medeniyetlerde görülen bir süsleme ve sembol şekli olarak kullanılmıştır. Sümer ve Asurlularda göğü ve Tanrı Anu’yu, Mısır ikonografisinde yaşamın sürekliliğini, Tibet’te ölümsüzlüğü ve Çin geleneğinde yeryüzündeki refahı temsil eden haçın sembolünün geçmişi, MÖ 4. binyıla dek uzanmaktadır.¹ Hristiyanlık öncesinde Pers ve Roma dünyasında bir ceza yöntemi olarak uygulanan,² çeşitli kültürlerde dekoratif bir motif olarak kullanılan haç formu, Erken Hristiyanlık ikonografisinde yer ile göğü birleştiren bir “Hayat Ağacı” kimliği kazanmış, bitkisel motiflerle zenginleşen bu yeni tasarım, İsa’nın ölüme karşı zaferini ve ebedi cenneti müjdeleyen sembolik bir anlatıya dönüşmüştür.³

MS 64 yılında Roma yangını sonrası başlayan baskılar karşısında gizlenmek zorunda kalan Hristiyanlar, inançlarını ve iletişimlerini sürdürebilmek için balık veya çapa sembolü gibi şifreli işaretler kullanmaya başlamıştır.⁴ Suriye’den İtalya’ya dek geniş bir coğrafi hatta yayılan Hristiyanlık, MS 2. yüzyıldaki yayılım alanını genişleterek yeni dini kurumların oluşumuyla kurumsal bir kimlik kazanmış ve Roma İmparatorluğu’nun genelinde etkisini arttırmıştır.⁵ Haç formunun Hristiyanlıkta resmiyet kazanarak evrensel bir simgeye dönüşmesinde, imparator I. Konstantinos’un 312 yılındaki Milvian Köprüsü Savaşı öncesinde gördüğü rüya neticesinde, askerlerin kalkanlarına ve Labarum adı verilen askeri sancaklara “Chi-Rho” (☩) sembolünü işletmesi en etkili öge olmuştur.⁶ Bu gelişmenin ardından haç kültürü ivme kazanmış, özellikle “Gerçek Haç” parçaları olarak kabul edilen rölikler, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.⁷ Bu yayımla haç parçaları, imparatorluğun farklı merkezlerine gönderilmiş, kutsal emanetlere (röliklere) olan hürmet artmış ve bu parçaları taşımak için rölikler haçlar gibi çeşitli haç formlarının kullanımı da yaygınlaşmıştır.

¹ Yavuz 2023, 14.

² Elyiğit 2022, 176-177.

³ Bayram 2021, 103; Elyiğit 2022, 177.

⁴ Albayrak 2004, 116.

⁵ Yıldız 2019, 4.

⁶ Kazhdan 1991, 552.

⁷ Kazhdan 1991, 551.

MS 614 yılında Perslerin ele geçirdiği Gerçek Haç'ı geri almak amacıyla büyük bir sefer düzenleyen ve 631'deki zaferiyle kutsal emaneti Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'ne iade eden İmparator Heraclius, bu başarısıyla Hristiyan dünyasında efsanevi bir kahraman olarak tarihe geçmiştir.⁸ Bundan sonra haç giderek daha da benimsenmiş ve İkonaklast Dönem'de (726-843) tapınılmasına ve tasvir edilmesine izin verilen tek simge olarak kalmıştır.⁹ Bu dönemin ardından kişisel dindarlığın merkezine yerleşen haçların kullanımı,¹⁰ törensel ve liturjik kullanımın yanında günlük yaşamda da yaygınlaşmıştır.¹¹ Haçlara ilahi sevgiyi, insanoğlunun kurtuluşunu ve yeniden diriliş umudunu yansıtan derin bir teolojik işlev yüklenmiş ve bu durum Bizans toplumunda haçın yaygın olarak kullanılmasına ve dinsel-sivil yaşam için tasarlanmış çeşitli formların doğmasına kaynaklık etmiştir.¹²

Hristiyan sanatında haç şekli, dini semboller arasında en yaygın kullanılan formlardan biri olmuştur.¹³ Yaygın olarak kullanılan 385'ten fazla tipi olduğuna değinilen haçlar,¹⁴ temelde Yunan, Latin, Antonius ve Andreas olmak üzere dört ana formdan türeyen birçok varyasyona sahiptir. Belirgin biçimsel özelliklerine göre öne çıkan haçlar içinde, Monogrammatik, Kulplu, Yaba, Çapa, Petrus, Patrik, Papa, Slav, Vaftiz, Gamalı, Malta, Kudüs, Staurogram ve Potent haçları gibi formları belirtmek mümkündür.¹⁵

Altın, gümüş, bronz, bakır, kurşun, demir ve ahşap gibi farklı malzemelerden üretilen haçlar, pendants, takdis, adak, tören, polycandelon ve röliker haçlar gibi farklı işlevsel kategorilerde çeşitlilik göstermektedir. Özellikle MS 5.-7. yüzyıl arasına tarihlenen haçlarda, yapım malzemesi olarak kullanılan bronz,¹⁶ MS 10. yüzyıldan sonra ekonomik nedenlerden dolayı tekrar tercih edilen bir alaşım olmuştur.¹⁷ Bu durum bronzdan yapılan çeşitli haç formlarının günümüze dek ulaşmasına da imkan sunmuştur. Buna, haçların taşınabilir boyutta olmaları ve hac yolculukları sırasında kolayca nakledilip el değiştirebilmeleri, dinsel inanç çerçevesinde muhafaza edilmelerini de eklemek mümkündür.¹⁸

2. Samsun Müzesi Haçları

Samsun Müzesinin metal eserler grubunda yer alan haçlar, çeşitliliği ve nitelikleri açısından önemli arkeolojik birer veri sunmaktadır. Çalışmamız kapsamında Samsun Müzesi koleksiyonunda bulunan 38 adet madeni haç incelenmiştir. Müzeye satın alma, hibe ve müsadere yoluyla kazandırılmış olan bu haçların buluntu yerleri belli olmadığı için tarihlendirilmeleri analoji odaklı karşılaştırmalar yoluyla yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca katalog olarak hazırlanan haçlar, çizimlerle desteklenerek literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Haçların üretiminde hepsinde kalıba döküm tekniği kullanılmış, bezemeler ise kazıma ve kabartma yöntemleriyle detaylandırılmıştır. Haçlar, form özellikleri açısından Yunan Haçı (Kat. No. 1-2, 11-13, 20, 22, 24-26, 33) ve Latin Haçı (Kat. No. 3-10, 14-19, 21, 23, 27-32, 34-38) olmak üzere 2 ana tipe ayrılmaktadır. Haç formlarının belirlenmesinde ise Beyazgeyik'in belirttiği gibi haçın kolları arasındaki milimetrik ölçümlerden ziyade, formun izleyicide uyandırdığı antropomorfik (insan biçimli) izlenim göz önünde tutulmuş, sadece

⁸ Metin 2019, 414.

⁹ Koçyiğit 2018, 111.

¹⁰ Sayın-Seçkin 2023, 513-514.

¹¹ Palaz Yıldırım 2024, 1305.

¹² Çakmakçı 2017, 53.

¹³ Özdemir-Öztaşkın 2010, 490.

¹⁴ Alkan 2023, 20.

¹⁵ Taş-Özcan 2015, 254.

¹⁶ Elyiğit 2022, 181.

¹⁷ Taş 2015, 25.

¹⁸ Uygun Yazıcı 2023, 633.

geometrik bir fark olarak değil, anatomik bir yapının yansıması olarak değerlendirilmiştir.¹⁹ Kullanım şekillerine göre değerlendirdiğimizde ise haçlar, pendantif (Kat. No. 1-26 arası), takdis (Kat. No. 27-33 arası), polycandelon (Kat. No. 34) ve aplik haçlar (Kat. No. 35-38) olarak 4 tipe ayrılmaktadır.²⁰

2.1. Pendantif Haçlar (Kat. No. 1-26)

Boyna asılmak üzere tasarlanmış kişisel korunma (apotropaik) ve inanç sembollerinden biri olan bu tipteki haçlar, hem kadınlar hem de erkekler tarafından sıklıkla tercih edilmiştir.²¹ Bir kayış, ip veya zincir ile boyna asılarak kullanılan pendantif haçların,²² bilinen en erken örneği, MS 430-450 yıllarına tarihlenen ve Nubia bölgesindeki (günümüzde Mısır-Sudan sınırı) Ballana ve Qustul mezarlarında yürütülen arkeolojik kazılarda ele geçmiştir.²³ Sadece dinsel ve korunma amacı olarak değil, aksesuar olarak bir kolye, takı ve süs eşyası olarak da kullanılan pendantif haçlar,²⁴ MS 12. yüzyılda piskoposların resmi giysilerinin bir parçası haline gelmiştir.²⁵ Ayrıca, kilise ve ev gibi mekanların duvarlarında da çivi ya da kancalara takılarak dekor olarak kullanım görmüştür.²⁶

Pendantif haçlar, ince plaka formulu ve silindir formulu olarak iki tipe ayrılırken diğer çeşitlerse bu iki tipin birer varyasyonu olarak ortaya çıkmıştır.²⁷ İnce plaka formulu pendantif haçlar, hem şekil hem de boyut olarak geniş bir yelpazeye sahiptir.²⁸ Orta Bizans Dönemi'nde kullanımı yaygınlaşmış, üretim miktarı ve form çeşitliliği artmış olsa da, üzerlerindeki süslemeler ve görsel anlatımlar (ikonografi) dönemin diğer sanat dallarındaki yeniliklerin gerisinde daha geleneksel ve sabit bir üslupta kalmıştır.²⁹ Özellikle haç kollarının uçlarının yuvarlak küçük çıkıntılarla işlenmesi, MS 7. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve bu küçük çıkıntılı kollar, geç dönemlere doğru çeşitlenerek kullanımları artmıştır.³⁰ Ayrıca, Bizans sanatında iç içe daire motifleri (daire-nokta), MS 6. yüzyılın başlarından MS 12. yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman diliminde sıklıkla tercih edilen karakteristik bir süsleme unsuru olmuştur.³¹ Bu motifin yoğun olarak kullanılmasında, haçın kollarına yerleştirilen dört adet daire-nokta motifli ve merkezdeki ana motifle, İsa'nın çarmıha gerilişi sırasındaki beş kutsal yarayı sembolize etmesinin (kollardaki dört motif dört çiviye, merkezdeki figür ise göğsüne saplanan mızrağı) önemli bir etken olduğuna değinilmektedir.³²

Samsun Müzesindeki pendantif haçlar, “İnce Plaka Formlu” (Kat. No. 1-23) ve “Silindirik Formu” (Kat. No. 24-26) olarak iki tiptir. İnce formulu haçların kolları, kendi içinde kıvrangıç kuyruğu (Kat. No. 1-2, 13-14), düz/düze yakın (Kat. No. 3-12, 15), oval (Kat. No. 16-18) ya da kol uçları yuvarlak küçük çıkıntılı (Kat. No. 19-23) olanlar şeklinde çeşitli varyasyonlara sahiptir.

Kat. No. 1 ve 2'deki bronz haçların merkezden dışa doğru genişleyen kol yapıları, Adana Müzesindeki MS 6.-10. yüzyıla³³ ve Argilos Bizans Müzesindeki Orta Bizans

¹⁹ 2025, 154.

²⁰ Samsun Müzesi röliker haçları için bkz; Şirin 2026, 51-103.

²¹ Karaca 2023, 43.

²² Altun 2015, 17.

²³ Çakmakçı 2021, 237.

²⁴ Beyazgeyik 2025, 146.

²⁵ Sıddıki 2023, 569.

²⁶ Beyazgeyik 2025, 148.

²⁷ Çakmakçı 2021, 238-239.

²⁸ Karaca 2023, 47.

²⁹ Çakmakçı 2021, 238.

³⁰ Enez 2019, 26.

³¹ Yavuz 2023, 144.

³² Küçük 2016, 233; Enez 2019, 24.

³³ Yavuz-Yazıcı 2023, 39, kn. 22.

Dönemi'ne³⁴ tarihlenen örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, haç kollarının uca doğru kırlangıç kuyruğu şeklindeki işlenişini, Kütahya Müzesi'nden MS 6.-7. yüzyıla tarihlenen³⁵ bir haça görmek mümkündür. Kat. No. 2'deki halka-nokta motifinin kollarla paralel uzanış şekli ise Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki MS 11.-12. yüzyıla tarihlenen tören haçlarıyla³⁶ neredeyse aynıdır. Özellikle, Kat. No. 2 ve 3'ün merkezindeki geniş çerçeveli aplike yuvaları, Uşak Müzesi'nden MS 10.-12. Yüzyıla;³⁷ Ereğli Müzesi'nden MS 9.-12. yüzyıla³⁸ tarihlenen örneklerle teknik açıdan örtüşmektedir.

Kat. No. 4'teki düz kol formu ve halka-nokta motifinin dağılımı ise işleniş olarak Efes'ten MS 5.-7. yüzyıl ile MS 10.-11. Yüzyıla;³⁹ Adana Müzesi'nden MS 6.-10. yüzyıla⁴⁰ ve Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden MS 6.-12. yüzyıla⁴¹ ait pendantif haçlarla paralel bir işlenişe sahiptir.

Tipolojik olarak benzer özellikler sergileyen Kat. No. 5-12 arasındaki pendantif haçlar, ince plaka formları ve halka-nokta motifleri ile karakterize edilmektedir. Bu grubun form ve motif yapısını, Dadastana Nekropolü'nden Bizans Dönemi'ne;⁴² Efes'ten MS 5.-7. yüzyıl ile MS 10.-11. Yüzyıla;⁴³ Argolis Bizans Müzesi'nden MS 6.-7. Yüzyıla;⁴⁴ Adana,⁴⁵ Niğde, Aksaray, Ereğli ve Kırşehir müzelerinden MS 6.-10. Yüzyıla;⁴⁶ Kırıkkale⁴⁷ ve Bilecik⁴⁸ müzelerinden MS 6.-13. yüzyıla ait örneklerde görmek mümkündür. Ayrıca, Malatya Arkeoloji Müzesi'nden MS 9.-11. Yüzyıla;⁴⁹ Amorium'dan MS 10.-11. Yüzyıla;⁵⁰ Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'nden MS 11. Yüzyıla;⁵¹ Bathonea'dan MS 11.-12. yüzyıla⁵² ve Anaia'dan MS 13. yüzyıla⁵³ tarihlenen pendantif haçlarda bu paralel form ve işleniş özelliklerini yansıtmaktadır.

Kurşun ve bronzdan üretilen Kat. No. 13-14'teki haçların kırlangıç kuyruğu formlu kol yapısı ve kabartma üçgen motifler, Aksaray ve Niğde müzelerinden MS 9.-12. yüzyıla⁵⁴ ait haçlarda da karşımıza çıkmaktadır. Kat. No. 15'teki kazıma tekniğiyle işlenmiş geometrik motifleri ve form yapısını, Adana Müzesi'nden MS 6.-9. Yüzyıla;⁵⁵ Malatya Arkeoloji Müzesi'nden MS 9.-11. yüzyıla⁵⁶ ve Efes'ten MS 10.-11. yüzyıla⁵⁷ tarihlenen haçlarda da görmek mümkündür.

³⁴ Αθανασουλής-Βασιλείου 2016, 214, no. 341.

³⁵ Acara 1997, 274, 470, kn. 99, res. 157.

³⁶ Acara Eser 2010, 43-44, no. 22, res. 10.

³⁷ Acara 1997, 287-288, kn. 112, res. 173-174.

³⁸ Ünlüler 2019, 61, kn. 39.

³⁹ Pülz 2020, 87, farbtaf. 30, K11-12.

⁴⁰ Yavuz 2023, 21, 23, 33-34, 36-38, kn. 4, 6, 16-17, 19-21.

⁴¹ Beyazgeyik 2025, 50-55, kn. 3-4, res. 2-3.

⁴² Arslan vd. 2011, 336, res. 9.

⁴³ Pülz 2020, 86-87, farbtaf. 29-30, K6, 10, 14.

⁴⁴ Αθανασουλής-Βασιλείου 2016, 67, no. 61.

⁴⁵ Yavuz 2023, 35, kn. 18.

⁴⁶ Ünlüler 2019, 30, 38-39, 49-51, 53, kn. 8, 16-17, 27-29, 31.

⁴⁷ Uygun 2023, 626-627, G.9.

⁴⁸ Karaca 2023, 87-88, kn. H6-8.

⁴⁹ Yaşar-Yavuz 2022, 66-67, 69, 74, 76, kn. 6-8, 11, 80-81, gör. 7-9, 12.

⁵⁰ Uygun Yazıcı 2024, 284, 291, fig. 3.1-3.

⁵¹ Koçyiğit 2018, 118-119, 121, no. 10-11.

⁵² Enez 2019, 64, kn. 27.

⁵³ Altun 2015, 18, lev. 5:13.

⁵⁴ Ünlüler 2019, 74-75, kn. 52-53.

⁵⁵ Yavuz 2023, 18, kn. 1.

⁵⁶ Yaşar-Yavuz 2022, 68, 80-81, kn. 10, gör. 11.

⁵⁷ Pülz 2020, 85-86, farbtaf. 29, K5.

Bronz ve bakır malzemeden işlenmiş olan Kat. No. 16-18 arasında yer alan haçlar, kol uçları yuvarlak şekilli, uçlarındaki küçük çıkıntılar ve form yapılarıyla dikkat çekmektedir. Form olarak bu özellikler, Perinthos'dan MS 7.-12. Yüzyıla;⁵⁸ Malatya Arkeoloji Müzesi'nden MS 9.-11. yüzyıla⁵⁹ ve Adana Müzesi'nden MS 9.-12. yüzyıla⁶⁰ tarihlenen pendentif haçlarda ön plana çıkmaktadır. Özellikle, Kat No. 16'daki oval kol uçları, Amorium'dan MS 10.-11. yüzyıla ait haçla⁶¹ oldukça benzer paralel özellikler yansıtmaktadır.

Kat. No. 17'nin çukur formlu kol uçları, British Museum, Atina Kanellopoulos Müzesi,⁶² Konstantinopolis, Kıbrıs, Mısır Antinoopolis, İtalya Storico'dan ve Ukrayna Tarihi Hazine Müzesindeki⁶³ MS 6.-7. ile MS 7. yüzyıla tarihlenen pendentif haçlarla oldukça benzerdir. Form ve işleniş olarak bu benzerliği, Orta-Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir örnekle,⁶⁴ Adana⁶⁵ ve Kırıkkale⁶⁶ müzelerinden MS 9.-12. yüzyıla tarihlenen pendentif haçlarda da görmek mümkündür.

Kat. No. 18'deki haç formu, Parion'dan MS 6.-8. Yüzyıla;⁶⁷ Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden MS 6.-12. Yüzyıla;⁶⁸ Malatya Arkeoloji Müzesi'nden MS 9.-11. yüzyıla⁶⁹ ve Bilecik Müzesi'nden MS 9.-12. yüzyıla⁷⁰ tarihlenen pendentif haçlarla tipolojik bir birliktelik sunmaktadır. Bu tipolojik paralellik, Amorium'dan MS 10.-11. Yüzyıla;⁷¹ Stratonikeia'dan MS 10.-12. Yüzyıla;⁷² Komana'dan MS 11.-12. yüzyıla⁷³ ve Anaia'dan MS 12.-13. yüzyıla⁷⁴ ait haçlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Kat. No. 19 ve 20'deki bronz haçların yuvarlak küçük çıkıntılı kol uçları ve yoğun halka-nokta bezemeleri, Malatya, Adana ve Ankara Anadolu Medeniyetleri müzelerindeki MS 6.-12. yüzyıl aralığına ve yine Malatya Arkeoloji Müzesi'nden Erken-Orta Bizans Dönemi'ne;⁷⁵ Adana Müzesi'nden MS 6.-12. Yüzyıla;⁷⁶ Niğde, Ereğli, Kayseri, Nevşehir⁷⁷ ve Adana⁷⁸ müzelerinden MS 9.-12. yüzyıla; Amorium⁷⁹ ve Efes'ten⁸⁰ MS 10.-11. yüzyıla; Ankara Anadolu Medeniyetleri⁸¹ ve Diyarbakır Arkeoloji⁸² müzelerinden MS 11.-12. yüzyıla tarihlenen pendentif haçlarla oldukça eşleşen özelliklere sahiptir.

⁵⁸ Öztürk 2009, 30-31, 34, res. 6.

⁵⁹ Yaşar-Yavuz 2022, 63-64, 67-68, 80-81, kn. 1, 9, gör. 2, 10.

⁶⁰ Yavuz 2023, 18, kn. 1.

⁶¹ Uygun Yazıcı 2024, 285, 291, fig. 3.6.

⁶² Spier 2012, 108-111, fig. 15.1-2.

⁶³ Lippolis 1999, 147-148, no. 1-12.

⁶⁴ Αθαναουλησ-Βασιλειου 2016, 214, no. 343.

⁶⁵ Yavuz 2023, 66, kn. 49.

⁶⁶ Uygun Yazıcı 2023, 624-625, G.6.

⁶⁷ Çelikbaş 2016, 392, kn. K25.

⁶⁸ Beyazgeyik 2025, 56-57, kn. 5, res. 4.

⁶⁹ Yaşar-Yavuz 2022, 70, 72-73, 80-81, kn. 13, 18, 20, gör. 14, 19, 21.

⁷⁰ Karaca 2023, 89, kn. H9.

⁷¹ Uygun Yazıcı 2024, 285, 291, fig. 3.7.

⁷² Yıldırım 2023, 423, kn. F6.

⁷³ Acara Eser 2015, 172, kn. 9, fig. 18-19.

⁷⁴ Altun 2015, 18, lev. 5:12.

⁷⁵ Yaşar-Yavuz 2022, 75, 79-80, kn. 23, gör. 24.

⁷⁶ Yavuz 2023, 79, kn. 62.

⁷⁷ Ünlüler 2019, 63-71, kn. 41-49.

⁷⁸ Yavuz 2023, 56, 72, kn. 39, 56.

⁷⁹ Uygun Yazıcı 2024, 285, 291, fig. 3.4.

⁸⁰ Pülz 2020, 86, farbt. 29, K8-9.

⁸¹ Acara Eser 2010, 34-35, no. 8, res. 4.

⁸² Beyazgeyik 2025, 65-67, kn. 8, res. 7.

Kat. No. 21’de yer alan oluklu ince formda olan bronz haçın işleniş olarak oldukça benzer rnekleri, Diyarbakır Arkeoloji⁸³ ve Adana⁸⁴ müzelerinden MS 9.-12. yüzyıl aralığına tarihlenen pandantif haçlarda; Kat. No. 22’deki kabartma tekniğiyle yapılmış olan düz formlu kolları ve dört kollu yıldız motifini ise Kayseri Müzesi’nden MS 8.-10. yzyıla⁸⁵ ve Efes’ten MS 10.-11. yzyıla⁸⁶ ait örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Kat. No. 22’deki gibi kolları düz formlu uzanan Kat. No. 23’te bulunan bronz haçın kolları ve kol uçlarındaki küçük çıkıntılar, Malatya Arkeoloji Müzesi’nden MS 9.-11. Yüzyıla;⁸⁷ Adana Müzesi’nden MS 10.-12. yzyıla⁸⁸ ve Komana’dan MS 11.-12. yzyıla⁸⁹ tarihlenen örneklerle oldukça benzerdir.

Kat. No. 24-26 arasında bulunan bronz haçlar silindir formlu olup aynı tipe dahildir. Bu formda olan Kat. No. 24’teki haçla Assos’tan Erken Bizans Dönemi’ne;⁹⁰ Perinthos’tan MS 7.-12. yzyıla⁹¹ ve Malatya Arkeoloji Müzesi’nden MS 9.-11. yzyıla⁹² tarihlenen pandantif haçlar oldukça benzer özellikler yansıtmaktadır. Bu paralel işlenişi Bilecik,⁹³ Diyarbakır Arkeoloji,⁹⁴ Adana,⁹⁵ Kırıkkale,⁹⁶ Aksaray, Kırşehir, Nevşehir, Kayseri ve Niėde⁹⁷ müzelerinden MS 9.-12. yüzyıla; Kars Müzesi’nden MS 10.-12. yzyıla⁹⁸ ve Aizanoi’dan MS 11.-13. yzyıla⁹⁹ ait pandantif haçlarda da görmek mümkündür. Özellikle, Kat. No. 25’teki haçın formu ve yivli kol uçlarıyla Malatya Arkeoloji Müzesi’nden MS 9.-11. Yüzyıla;¹⁰⁰ Diyarbakır Arkeoloji,¹⁰¹ Adana,¹⁰² Niğde, Kayseri, Kırşehir ve Aksaray¹⁰³ müzelerinden MS 9.-12. yüzyıla ve Thyateira’dan MS 10.-12. yzyıla¹⁰⁴ tarihlenen pandantif haçlarda oldukça benzer işleniş ve form yapısında sahiptir. Kat. No. 26’da yer alan ha ise sadece kollarının düz formda işlenişiyle ayrılmakta olup aynı özellikleri yansıtmaktadır.

Kat. No. 1-26 arasındaki pandantif haçlar form, işleniş teknikleri ve üzerlerindeki motiflerin paralelliği açısından tipolojik ve analoji odaklı karşılaştırıldığında, Geç Antik Dönem’den Erken Bizans ve İkonoklazm sürecinin sonrasına kadar uzanan geniş bir zaman diliminin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Bu kapsamda, Kat. No. 1-12 arasındaki haçları MS 6.-10. yüzyıla; Orta Bizans Dönemi’nin sanat anlayışındaki sadeleşmeyi ve standartlaşmayı ön plana çıkaran Kat. No. 13-26 arasındaki haçları ise MS 10.-12. yüzyıla yerleştirmek yerinde olacaktır.

⁸³ Beyazgeyik 2025, 71-73, kn. 10, res. 9.

⁸⁴ Yavuz 2023, 45, 49, kn. 28, 32.

⁸⁵ ünlüler 2019, 59, kn. 37.

⁸⁶ Plz 2020, 111, farbtaf. 52, K91.

⁸⁷ Yaşar-Yavuz 2022, 64-65, 80-81, kn. 3-4, gr. 4-5.

⁸⁸ Yavuz 2023, 63, kn. 46.

⁸⁹ Acara Eser 2015, 171, kn. 8, fig. 16-17.

⁹⁰ Arslan vd. 2011, 238-240, 247, res. 7.

⁹¹ ztrk 2009, 30-31, 34, res. 6.

⁹² Yaşar-Yavuz 2022, 64, 69, 70-71, 80-81, kn. 2, 12, 14-15, gr. 3, 13, 15-16.

⁹³ Karaca 2023, 90, kn. H11-12.

⁹⁴ Beyazgeyik 2025, 77-79, kn. 12, res. 11.

⁹⁵ Yavuz 2023, 18, 32, 50, 53, 78, 90, kn. 1, 15, 33, 36, 61, 73.

⁹⁶ Uygun Yazıcı 2023, 623-624, G.5.

⁹⁷ nller 2019, 103-105, 109-114, kn. 81-83, 87-92.

⁹⁸ Alkan 2023, 128, kn. 17.

⁹⁹ Cesur 2019, 102-103, 195, lev. 29, B1-3.

¹⁰⁰ Yaşar-Yavuz 2022, 73-74, 80-81, kn. 19, gr. 20.

¹⁰¹ Beyazgeyik 2025, 83-89, kn. 14-15, res. 13-14.

¹⁰² Yavuz 2023, 29-30, kn. 12-13.

¹⁰³ ünlüler 2019, 117-121, 124, kn. 95-99, 102.

¹⁰⁴ akmakı 2021, 238-239, kn. 1, res. 1.

2.2. Takdis Haçları (Kat. No. 27-33)

Altlarında birer sap çıkıntısı bulunan tören ve takdis haçları farklı boyutlarda ve çeşitli formlarda karşımıza çıkar.¹⁰⁵ Bu haçların boyutlarındaki farklılığın asıl sebebi, kullanıldığı kilisenin büyüklüğü, törenin niteliği veya adağı yapan kişinin talebine bağlı olarak değişen işlevsel ve simgesel gereksinimlerdir.¹⁰⁶ Tören haçları, tören alaylarının başında uzun bir asaya takılarak taşınan örnekler olarak karşımıza çıkarken, takdis haçları ise rahiplerin kutsama gücünü temsil eden, ellerinde taşıdığı küçük boyutlu, altı düz saplı, kolları uçlara doğru genişleyen ve genellikle Latin haçı formunda olan dini objeler olarak kullanım görmüştür.¹⁰⁷

Samsun Müzesi'ndeki takdis haçlardan Kat. No. 27'deki örneğin sap kısmı, gövdeye perçinlenmiş olup Kat. No. 29-32 arasında yer alan haçlar, yekpare bronz ve demir üretilmiştir. Kat. No. 33'teki haç ise iki dikdörtgen bakır plakanın merkezde lehimlenmesiyle yapılmış ve sap kısmı sonradan eklenmiş tekil örneği teşkil etmektedir.

Liturjik törenlerde kullanılan takdis haçları grubunda yer alan Kat. No. 27-33 arasındaki haçlardan, figürlü ve yazıtlı olan Kat. No. 27 ve 28'deki örnekler koleksiyonun ikonografik açıdan en zengin parçalarıyken; Kat. No. 27-32 arasındaki örneklerin kol uçlarının işleniş ile halka-nokta motifleri paralel işleniş şeklini yansıtmaktadır. Kat. No. 27-32 arasındaki haçların formu genel olarak, Tarsus'tan Bizans Dönemi'ne;¹⁰⁸ Stratonikeia'dan MS 7. Yüzyıla;¹⁰⁹ Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'nden MS 8.-10. Yüzyıla;¹¹⁰ Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden MS 10.-12. Yüzyıla;¹¹¹ Amorium'dan MS 10.-11. Yüzyıla;¹¹² Nevşehir Müzesi'nden MS 10.-11. yüzyıla;¹¹³ Efes'ten MS 11. yüzyıla¹¹⁴ ve Anaia'dan MS 11.-12. yüzyıla¹¹⁵ tarihlenen haçlarda görmek mümkündür.

Bronzdan üretilmiş olan Kat. No. 27 ve 28'deki örneklerin form yapısı, figür ve yazıtlı işleniş, Assos'tan Erken Bizans Dönemi'ne;¹¹⁶ İzmir Arkeoloji,¹¹⁷ Efes ve Uşak¹¹⁸ müzelerinden MS 10.-11. yüzyıla, Ereğli Müzesi'nden MS 10.-12. yüzyıla¹¹⁹ tarihlenen haçlarla Konya Arkeoloji Müzesi'nden ve Aphrodisias'tan MS 11. yüzyıla¹²⁰ ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden MS 11.-12. yüzyıla¹²¹ ait haçlarla aynı özellikleri taşımaktadır.

Aynı tipolojik özellikleri taşıyan Kat. No. 27-32 arasında bulunan haçların genel olarak kol uçları ve form olarak benzerleri, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden MS 8.-12. yüzyıla tarihlenen bir pendentif haça¹²² karşımıza çıkarken; bronzdan üretilmiş olan Kat. No. 29'daki "MHP" (Tanrı Anası) yazıtı, halka-nokta motifleri, kol uçları ve köşeli merkez

¹⁰⁵ Kretschmer 2008, 234.

¹⁰⁶ Koçyiğit 2018, 112.

¹⁰⁷ Acara 1998, 195; Özdemir-Öztaşkın 2010, 490.

¹⁰⁸ Yıldız 2008, 39, 46, res. 15.

¹⁰⁹ Yıldırım 2023, 420, kn. F1.

¹¹⁰ Koçyiğit 2018, 116, 120, no. 1.

¹¹¹ Beyazgeyik 2025, 123-126, kn. 24, res. 23.

¹¹² Uygun Yazıcı 2024, 287, 292, fig. 5.17.

¹¹³ Ünlüler 2019, 175-176, kn. 153-154.

¹¹⁴ Pülz 2020, 104-106, farbtaf. 45-46, K70-74.

¹¹⁵ Altun 2015, 13-15, 19, lev. 1:1-2, 2:3-5, 3:6-8, 6:14.

¹¹⁶ Arslan vd. 2011, 238-239, 247, res. 8.

¹¹⁷ Acara 1997, 298, kn. 121, res. 184.

¹¹⁸ Acara 1997, 278, 292-293, 296-297, 471, kn. 103, 116, 120, res. 163, 177, 183.

¹¹⁹ Ünlüler 2019, 180, kn. 157.

¹²⁰ Pitarakis 2006, 157, fig. 94-95.

¹²¹ Acara Eser 2010, 30-31, 36-37, no. 2, 12, res. 1, 5.

¹²² Beyazgeyik 2025, 59-61, kn. 6, res. 5.

yapısıyla, Afyon Müzesi'ndeki MS 11. yüzyıla tarihlenen haçlar¹²³ neredeyse birebir örtüşmektedir. Yine aynı form yapısı ve saplı işlenişi, Ankara Anadolu Medeniyetleri,¹²⁴ Uşak ve Amasra müzelerinden MS 6.-7. yüzyıla¹²⁵ ve Adana Müzesi'nden MS 10.-11. yüzyıla¹²⁶ tarihlenen haçlarda da görmek mümkündür.

Kat. No. 31'deki haçın kol uçları ve özellikle merkezdeki kabara formun işlenişi olarak oldukça benzer olan Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden MS 6.-7. yüzyıla¹²⁷ ve Adana Müzesi'nden MS 6.-10. yüzyıla¹²⁸ tarihlenen örneklerle Malatya Arkeoloji Müzesi'nden MS 5.-8. yüzyıla¹²⁹ ait askı haçı dikkati çekmektedir. Kat. No. 32'deki demir haç formunun ise Osmaniye'de bulunan Bizans Dönemi demir haçla¹³⁰ benzerliğini ön plana çıkarmak mümkündür.

Kat. No. 33'deki iki plakalı lehimleme tekniğinin uygulanışını ve oyuk motiflerin aynı işleniş şeklini, Efes'ten MS 6. Yüzyıla;¹³¹ Malatya Arkeoloji Müzesi'nden MS 9.-11. Yüzyıla;¹³² Adana Müzesi'nden MS 6.-9. yüzyıla ve MS 10.-11. yüzyıla¹³³ tarihlenen haçlarda görmek mümkündür. Özellikle, aynı teknikle işlenen oyuk motifler, Stratonikeia'dan MS 6.-7. yüzyıla tarihlenen¹³⁴ bir haçta da karşımıza çıkmaktadır.

Orta Bizans Dönemi'nin klasik üslubunu yansıtan Kat. No. 27-33 arasındaki takdis haçları, form, yapım teknikleri ve motifler olarak benzer örneklerle karşılaştırıp tipolojik ve analoji odaklı değerlendirdiğimizde, MS 10.-11. yüzyıla; Geç Antik Dönem'den İkonoklazm sürecinin sonrasına uzanan dönemin karakteristik izlerini yansıtan Kat. No. 33'teki takdis haçı ise MS 6.-10. yüzyıla tarihlendirmek uygun olacaktır.

2.3. Polycandelon Haç (Kat. No. 34)

Polycandelon haçlar, kilise gibi büyük mekanların aydınlatılmasında kullanılan birden fazla cam kandili taşıması için üzerinde yuvalar bulunan dairesel ve geometrik formlara sahip disklerle, bu disklerle bağlanan üç ya da dört zincir arasındaki bağlantıyı sağlayan işlevsel haçlardır.¹³⁵ Bu haçlar, hem dekoratif hem de dini sembolizm içeren mimari bir öge olarak kullanılmıştır. Ayrıca, büyük olanları kiliselerde, daha küçük olanları da evlerde kullanılmıştır.¹³⁶

Samsun Müzesi koleksiyonunda tek örnek olarak bulunan Kat. No. 34'teki bronz üretim polycandelon haç, iki farklı parçanın sonradan lehimlenmesiyle oluşturulmuştur. Zinciriyle birlikte bulunan Kat. No. 34'teki "8" formlu zincir yapısının form ve yapım tekniği olarak aynı, Sardes'ten Bizans Dönemi'ne;¹³⁷ Aizanoi'den Erken Bizans Dönemi'ne;¹³⁸ Efes'ten MS 4.-6. yüzyıl ile MS 5.-7. Yüzyıla;¹³⁹ Stratonikeia'dan MS 5.-6. yüzyıl ve MS 6.-

¹²³ Pitarakis 2006, 103, fig. 71.

¹²⁴ Acara Eser 2010, 34-35, 38-39, no. 7, 14, res. 3, 7.

¹²⁵ Acara 1997, 275, 282-283, kn. 100, 107, res. 158, 167.

¹²⁶ Yavuz 2023, 110, kn. 93.

¹²⁷ Acara Eser 2010, 37-38, no. 13, res. 6.

¹²⁸ Yavuz 2023, 39, kn. 22.

¹²⁹ Yaşar-Yavuz 2022, 76-78, kn. 26-27, gör. 27-28.

¹³⁰ Nalan Yastı vd. 2016, 657, 663, res. 7.

¹³¹ Pülz 2020, 110, farbt. 51, K85-86.

¹³² Yaşar-Yavuz 2022, 72, 80-81, kn. 17, gör. 18.

¹³³ Yavuz 2023, 112, 115, 119, kn. 95, 98, 102.

¹³⁴ Yıldırım 2023, 422, kn. F5.

¹³⁵ Demirel Gökalp 2004, 46; Özdemir-Öztaşkın 2009, 492.

¹³⁶ Koch 2007, 182.

¹³⁷ Waldbaum 1983, 81, no. 435, 437, plt. 435, 347.

¹³⁸ Cesur 2019, 103-104, 197, lev. 31, B6.

¹³⁹ Pülz 2020, 115-116, 142, 145, 148, farbt. 55, 60, 78, 82, 86, G12, 16, A10, 23-24, 39.

7. yüzyıla¹⁴⁰ tarihlenen zincirlerde görmek mümkündür. Özellikle, Niğde Müzesi'nden MS 5.-7. yüzyıla¹⁴¹ ve Stratonikeia'dan MS 6.-7. yüzyıla¹⁴² tarihlenen polycandelon haçlar, Kat. No. 34 ile aynı form ve işleniş özellikleri sergilemektedir. Özellikle haça sonradan eklenen üst dikey kolun formunun aynısını Efes'ten MS 6.-7. yüzyıla tarihlenen polycandelona ait bir parçada¹⁴³ da görmek mümkündür.

Kat. No. 34'teki polycandelon haç, Erken Bizans Dönemi'nin döküm teknolojisine bağlı daha kalın form yapısına sahip olup analoji odaklı karşılaştırıldığında, MS 5.-7. yüzyıla yerleştirilmesi uygun görünmektedir.

2.4. Aplik Haç (Kat. No. 35-38)

Dini mekanları, kiliseleri veya evleri süslemek amacıyla kullanılan aplik haçlar, üzerlerinde bulunan asma halkaları sayesinde doğrudan duvara veya sabit bir yüzeye monte edilmek üzere tasarlanmış dekoratif ve işlevsel haçlardır.¹⁴⁴ Ancak bu haçlar sadece asma halkaları ile bir yüzeye asılarak değil, röliker (kutsal emanet) sandıkları, litürjik mobilyalar veya törensel haçlar vb. gibi çeşitli yüzeylere çivi veya perçin yardımıyla ya da arka yüzden lehimlenerek de monte edilmiştir.

Samsun Müzesi'nde bu tipe dahil olan Kat. No. 35-38 arasındaki bronz üretim aplik haçlar, kazıma tekniğiyle yapılmış geometrik motifli ve figürlü olarak işlenmiştir. Bu haçlardan Kat. No. 35-36'daki örneklerde görülen aplik yuvaları ve perçin delikleriyle merkezdeki yıldız motifini, Dadastana Nekropolü'nden Bizans Dönemi'ne;¹⁴⁵ Malatya Arkeoloji Müzesi'nden Erken-Orta Bizans Dönemi'ne;¹⁴⁶ Nevşehir Müzesi'nden MS 6.-7. Yüzyıla;¹⁴⁷ Konya Arkeoloji Müzesi'nden MS 11. yüzyıla¹⁴⁸ ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden MS 11.-12. yüzyıla¹⁴⁹ tarihlenen örneklerde görmek mümkündür. Özellikle formla birlikte motif olarak, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden MS 9.-12. Yüzyıla;¹⁵⁰ Adana Müzesi'nden MS 9.-10. yüzyıla¹⁵¹ ve Komana'dan MS 11.-12. yüzyıla¹⁵² tarihlenen örneklerle de belirgin bir paralellik bulunmaktadır. Kat. No. 37-38'deki haçlar ise aplik yuvalarından değil, arka yüzden lehimlenerek yüzeye tutturulmuştur.

Kat. No. 35-38 arasındaki aplik haçları, kullanım amacı, üretim tekniği ve yansıttığı sanatsal üslup bakımından benzer örneklerle karşılaştırdığımızda MS 10.-11. yüzyıla yerleştirilmesi mümkündür.

3. Değerlendirmeler ve Sonuç

Çalışmada incelenen Samsun Müzesi koleksiyonundaki haçlar, Yunan ve Latin Haçı olmak üzere iki ana forma, kullanım amaçlarına göre ise dört işlevsel tipe ayrılmaktadır. Değindiğimiz örneklerden, pandantif haçların (Kat. No. 1-26 arası) yoğunluğu bu tipteki örneklerin halk tarafından sıklıkla tercih edildiğini desteklemektedir. Bunda asıl etken, bu haçların küçük boyutlu olmaları, üretimlerinin seri ve ekonomik olması, koruyucu ve dinsel

¹⁴⁰ Yıldırım 2023, 410-411, 447, 450, kn. E1-2, L5, 11.

¹⁴¹ Ünlüler 2019, 183, kn. 160.

¹⁴² Yıldırım 2023, 412-413, kn. E3-6.

¹⁴³ Pülz 2020, 109-110, farbtaf. 50, K84.

¹⁴⁴ Beyazgeyik 2025, 149.

¹⁴⁵ Arslan vd. 2011, 336, res. 9.

¹⁴⁶ Yaşar-Yavuz 2022, 75-76, 79-80, kn. 24, gör. 25.

¹⁴⁷ Ünlüler 2019, 27-29, kn. 5-7.

¹⁴⁸ Pitarakis 2006, 158, fig. 97.

¹⁴⁹ Acara Eser 2010, 32-33, no. 4, res. 2.

¹⁵⁰ Beyazgeyik 2025, 68-70, kn. 9, res. 8.

¹⁵¹ Yavuz 2023, 31, kn. 14.

¹⁵² Acara Eser 2015, 168-169, kn. 1-2, fig. 3-6.

amaçlı kişisel objeler olmalarıyla ilişkili olmasıdır. Pandantif haçlar, kendi içinde ince plaka ve silindirik formlu olarak iki tipe ayrılmaktadır. İnce plaka formlular; kolları düz, düze yakın, kırlangıç kuyruğu veya kol uçları yuvarlak küçük çıkıntılı varyasyonlar sunmaktadır.

Takdis haçları (Kat. No. 27-33 arası) baktığımızda ise üç farklı yapım tekniğiyle karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki gövdeye sonradan perçinlenerek eklenen saplı örnekler (Kat. No. 27 ve 31), ikincisi yekpare döküm olanlar (Kat. No. 29 ve 32) ve iki dikdörtgen parça ile sap kısmın lehimlenerek birleştirilmesiyle oluşturulan örnekler (Kat. No. 33) olarak karşımıza çıkmaktadır. Gövdedeki perçin deliği, sapın kırılması durumunda haçın ana gövdesine zarar vermeden tamir edilebilmesine olanak tanıyan bir işlevi barındırıyor olabilir. Yekpare dökümde ise haçın gövdesi ve sapı, tek bir kalıba dökülerek bütünsel bir formda elde edilirken üretim sürecinden tasarruf sağlanmış ve sağlamlığı da pekiştirmiş olmalıdır. Çok parçalı olan haçın oluşturulmasında ise kompozit parçaların bir araya getirilmesiyle, eldeki küçük malzeme parçaları değerlendirilmiş veya farklı bir form ortaya konulmaya çalışılmış olunmalıdır.

Haç grupları arasında yer alan polycandelon haçı (Kat. No. 34) koleksiyondaki tek örnektir. Polycandelon haç ile polycandelon parçasının sonradan birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Üst dikey kolu kırık olan haçın bu koluna polycandelon parçası sonradan lehimlenerek birleştirilmiş ve iki farklı parça ile oluşturulan haç, döneminde tamir edilerek kullanımına devam edilmiştir. Haça, kırılma sonucu eklenen parça, haçın fonksiyonunu korumak amacıyla yapılan bir “dönem içi onarımı” göstermektedir.

Aplik haçların üzerindeki deliklerin (Kat. No. 35-36) “çivi ya da perçin” olarak tanımlanması, objenin monte edildiği yüzeyin cinsine göre (ahşap, yaş veya metal vb.) işlev kazandığını gösterirken, arka yüzlerindeki lehim çapakları (Kat. No. 37-38) ise metal yüzeye deliksiz monte edildiğini göstermektedir. Delik yuvalarının yarattığı görsel kirliliği ortadan kaldırmak için bu yuvalar, taş veya cam gibi materyallerle kapatılıyor olmalıdır. Bu durum, metal sanatındaki kamuflaj tekniğinin haçlarda da uygulandığını ortaya koymaktadır. Dönemin atölyelerinde röliker haçlarda olduğu gibi, kutsal figürler (Meryem, İsa veya Aziz betimlemeleri) ya da geometrik motifler apliklerde de aynı teknikle işlenmiş olup bu benzerlik, iki farklı haç formunun aynı işleniş tekniğiyle üretilmiş olduğunu göstermektedir.

Katalogu oluşturan haçlar, üzerlerinde uygulanan bezeme teknikleri ve ikonografik unsurlar bakımından zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Eserler arasında en yoğun motif grubunu, halka-nokta motifleri oluşturmaktadır. Bu motif türü tek başına Kat. No. 1-9, 12, 19-20, 31 ve 36’da gözlemlenirken, kazıma teknikle kombine edilerek Kat. No. 10-11, 15-16, 23 ve 35’te de tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra, yüzeyde derinlik oluşturan çukur motifli örnekler, Kat. No. 17’de; kabartma motifli Kat. No. 13-14 ve 22’de ve doğrusal hatlara sahip yivli bezeme ise Kat. No. 25’de karşımıza çıkmaktadır. Koleksiyonda kazıma tekniğinin tek başına veya farklı unsurlarla bir arada kullanıldığı hibrit uygulamalar da dikkat çekicidir. Sadece kazıma yazıt içeren Kat. No. 18’in yanı sıra; hem kazıma hem kabartma tekniğinin bir arada uygulandığı Kat. No. 13, kazıma figür ve yazıtlı Kat. No. 27, kazıma figür ve yazıta halka-nokta motifinin eşlik ettiği Kat. No. 28 ve kazıma yazıt ile halka-nokta motifini barındıran Kat. No. 29-30 bu grubun nitelikli örnekleridir. Son olarak, herhangi bir bezeme unsuru içermeyen yalın işçiliğe sahip düz formlu örnekler ise Kat. No. 32 ve 34 olarak katalogda yer almaktadır.

Bu zengin çeşitlilik, aslında haçların sadece dini birer sembol değil, aynı zamanda halk dindarlığı, atölye üretim pratikleri ve kullanım amaçları (fonksiyonellik) hakkında veriler sunmaktadır. Halka-nokta motifi, genellikle “göz” (nazar) ile ilişkilendirilmekle birlikte bu durum haçlarda koruyucu güç olarak çoklu göz motifleriyle pekiştirilmiştir. Tek başına bu motifin bu kadar yoğun olması, bölgedeki yerel atölyelerin ekonomik ve seri üretime yönelik

çalıştığını gösterir. Karmaşık figüratif sahneler yerine, bu motifli örnekler, halkın kolayca edinebileceği şahsi koruyucu haçlarda yoğun olarak kullanılmıştır.

Kat. No. 27'deki haçta işlenen ikonografi, Erken ve Orta Bizans litürjisinde çok yaygın olan bir koruyucu şefaate kompozisyonu yansıtmaktadır. “MHΘΨ” yazıtı bir taşra ustası tarafından stilize veya hatalı kopyalanmış bir yazım şekli olmalıdır. Merkezde Meryem ve önünde çocuk İsa tasviri ise Bizans ikonografisi Platytera veya Blachernitissa tipinde¹⁵³ işlenmiştir. Meryem ellerini iki yana açarak (Orans) insanlık için şefaate dilenmektedir. Büyük Kilise Babalarından ve Kapadokyalı azizlerden biri olan Kayseri Piskoposu Aziz Basileios'un¹⁵⁴ bu kompozisyona dahil edilmesi de eserin Kapadokya/Karadeniz/Anadolu üretim ağlarına bağlılığına işaret ediyor olabilir.

Kat. No. 28'de yer alan haçtaki Başmelek Mikail figürü ile hastalıkları iyileştiren, kötü ruhları kovan ve ruhları öteki dünyaya taşıyan bir anlam yüklenmiştir. Özellikle, haçın kollarına işlenen halka-nokta motifleriyle de Başmelek Mikail'in koruyucu gücü, kötü gözün (nazarın) uzaklaştırılmasını pekiştiriyor olmalıdır.

Sonuç olarak; bu çalışmayla Samsun Müzesi envanterinde yer alan ancak daha önce detaylı tipolojik ve analogik tasnifi yapılmamış 38 madeni eserin Orta ve Geç Bizans Dönemi kişisel dindarlık objeleri literatürüne azda olsa bir katkı sağlayacağı düşüncesi amacımızı tanımlamaktadır. Haçlar, Bizans Dönemindeki inanç turizmi, sosyo-ekonomik yapı ve metal işleme teknolojisi hakkında somut veriler sunmaktadır. Analoji odaklı karşılaştırmalar ve tipolojik değerlendirmeler sonucunda, Samsun Müzesi haçlarının geniş bir kronolojik yelpazeye dağıldığı ve dönemin sanatsal dönüşümlerini yansıttığı görülebilmektedir.

Katalog

Kat. No. 1 (Figür/Çizim 1): Adı: Pendantif Haç. **Müze Etn. Env. No:** 5-2/1977. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 28.11.1977. **Ölçüleri:** Uz: 6 cm, Gen: 4,6 cm, Kal: 0,15 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, merkezden uzanan kolları birbirine eşit olup kol uçları kırlangıç kuyruğu şeklinde genişlemektedir. Merkezde ve kollarda dokuzu büyük ve on altısı küçük boyutlu olmak üzere toplam 25 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 2 (Figür/Çizim 2): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 1739. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Hibe. **Müzeye Geliş Tarihi:** 2025 yılı. **Ölçüleri:** Uz: 10,5 cm, Gen: 7,8 cm, Kal: 0,5 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kol uçları kırlangıç kuyruğu şeklinde genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde geniş çerçeveli bir applike yuvası ve kollarda toplam 79 adet halka-nokta motifi vardır. Motifler haç kollarıyla paralel uzanmaktadır. Arka yüzde, merkezde ve kol uçlarında olmak üzere toplamda 5 adet halka-nokta motifi vardır. Dikey üst kolda bir askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 3 (Figür/Çizim 3): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2007/95(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 25.07.2007. **Ölçüleri:** Uz: 5,4 cm, Gen: 3 cm, Kal: 0,15 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey kolları yatay kollarından uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde kalın halka çerçeveli applike yuvası, yatay ve dikey

¹⁵³ Işık Şen 2017, 1362-1364 tab.1-2.

¹⁵⁴ Temiztürk 2016, 40.

kollarda toplam 20 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 4 (Figür/Çizim 4): Adı: Pendantif Haç. Müze Etn. Env. No: 2-1/1978. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Hibe. **Müzeye Geliş Tarihi:** 11.11.1978. **Ölçüleri:** Uz: 3,9 cm, Gen: 2,4 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey kolları yatay kollardan uzun olup kollar uca doğru düz uzanmaktadır. Merkezde ve haç kollarında birer adet olmak üzere toplam 5 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda ince askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 5 (Figür/Çizim 5): Adı: Pendantif Haç. Müze Ark. Env. No: 8-1/1987. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 27.02.1973. **Ölçüleri:** Uz: 4,2 cm, Gen: 2,8 cm, Kal: 0,3 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde 1 adet ve kollarda 12 adet olmak üzere toplam 13 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 6 (Figür/Çizim 6) Adı: Pendantif Haç. Müze Etn. Env. No: 5-3/1977. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye geliş şekli:** Satın alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 28.11.1977. **Ölçüleri:** Uz: 3,8 cm, Gen: 2,3 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde 1 adet ve kollarda ikişer adet olmak üzere toplam 9 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 7 (Figür/Çizim 7): Adı: Pendantif Haç. Müze Ark. Ett. No: 94. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 25.02.2013. **Ölçüleri:** Uz: 3,5 cm, Gen: 2,2 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde toplam 1 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 8 (Figür/Çizim 8): Adı: Pendantif Haç. Müze Ark. Env. No: 357. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 2015. **Ölçüleri:** Uz: 3,7 cm, Gen: 2,2 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde 1 adet ve kollarda ikişer adet olmak üzere toplam 9 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 9 (Figür/Çizim 9): Adı: Pendantif Haç. Müze Ark. Ett. No: 1354. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 17.03.2021. **Ölçüleri:** Uz: 4,4 cm, Gen: 2,5 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkez ve kollarda birer adet olmak üzere 5 adet büyük boyutlu, dikey kollarda ise 3 adet küçük boyutlu olmak üzere toplam 8 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 10 (Figür/Çizim 10): Adı: Pendantif Haç. Müze Ark. Ett. No: 99. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 25.02.2013. **Ölçüleri:** Uz: 4,3 cm, Gen: 2,3 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm, kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup

kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde ve kollarda birer adet olmak üzere toplam 5 adet halka-nokta motifi, merkezde çapraz çizgi ve kol uçlarına paralel uzanan ikiyeşerli çizgi motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 11 (Figür/Çizim 11): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 1196. **Malzemesi:** Bronz. **Müze Geliş Şekli:** Hibe. **Müze Geliş Tarihi:** 25.03.2022. **Ölçüleri:** Uz: 3,6 cm, Gen: 2 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm, kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey kolu yatay kollardan uzun olup kollar merkezden uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde ve kollarda birer adet olmak üzere toplam 5 adet halka-nokta motifi, kol uçlarına paralel uzanan ikiyeşerli çizgi motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 12 (Figür/Çizim 12): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2026/10(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müze Geliş Şekli:** Müsadere. **Müze Geliş Tarihi:** 21.05.2026. **Ölçüleri:** Uz: 4,8 cm, Gen: 3,2 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm, kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde ve kollarda olmak üzere toplam 23 adet halka-nokta motifi vardır. Bazı halka motifleri oldukça aşınmıştır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda kırık bir askı halkası vardır. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 13 (Figür/Çizim 13): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 1857. **Malzemesi:** Kurşun. **Müze Geliş Şekli:** Müsadere. **Müze Geliş Tarihi:** 16.01.2024. **Ölçüleri:** Uz: 3,8 cm, Gen: 3 cm, Kal: 0,5 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kol uçları kırlangıç kuyruğu şeklinde genişlemektedir. Bir yüzünde haç kollarına paralel uzanan kabartma şeklinde üçgen motifleri, diğer yüzünde ise kollarda iç içe iki adet kazıma şeklinde üçgen motifleri bulunmaktadır. Haçın alt dikey kolu ve askı halkası noksandır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 14 (Figür/Çizim 14): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2026/5(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müze Geliş Şekli:** Müsadere. **Müze Geliş Tarihi:** 04.06.2026. **Ölçüleri:** Uz: 4 cm, Gen: 2,3 cm, Kal: 0,3 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey kolları yatay kollarından uzun olup kol uçları kırlangıç kuyruğu şeklinde genişlemektedir. Ön yüzünde haç kollarına paralel uzanan kabartma şeklinde üçgen motifleri vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 15 (Figür/Çizim 15): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2007/96(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müze Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müze Geliş Tarihi:** 25.07.2007. **Ölçüleri:** Uz: 5,1 cm, Gen: 3,5 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkezde halka-nokta motifi ve bu motiften kol uçlarına dek uzanan yarım daire ve çapraz çizgilerle işlenmiş üçgen motifler vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 16 (Figür/Çizim 16): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2019/36(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müze Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müze Geliş Tarihi:** 23.05.2019. **Ölçüleri:** Uz: 4,1 cm, Gen: 2,7 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve yarım daire şeklinde sonlanmaktadır. Merkezde ve kol uçlarında birer adet olmak üzere toplam 5 adet halka-nokta motifi vardır. Ön yüzde, kollara

paralel uzanan kazıma çizgiler vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 17 (Figür/Çizim 17): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 1-7/1973. **Malzemesi:** Bakır. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 27.02.1973. **Ölçüleri:** Uz: 4,05 cm, Gen: 2,8 cm, Kal: 0,3 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kol uçları çukur şeklinde ve iki yanında küçük çıkıntıları bulunmaktadır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 18 (Figür/Çizim 18): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 358. **Malzemesi:** Bakır. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 2015. **Ölçüleri:** Uz: 3,05 cm, Gen: 1,9 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kol uçları yarım daire şeklinde ve iki yanında küçük çıkıntıları bulunmaktadır. Her iki yüzde kolların çevresi kazıma kontur ile çevrelenmiş olup bir yüzde “OP...” ve diğer yüzde “Ө” harfleri okunabilmektedir. Yüzey oldukça deformasyona uğramıştır. Dikey üst kolda askı halkasına ait parça uzantısı vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 19 (Figür/Çizim 19): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 15-5/1976. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 29.09.1976. **Ölçüleri:** Uz: 7,2 cm, Gen: 4,6 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, kollarda ve halka çıkıntılarda olmak üzere toplam 13 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. Dikey alt koldaki halka çıkıntıdan biri noksandır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 20 (Figür/Çizim 20): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 1856. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 16.01.2024. **Ölçüleri:** Uz: 5,3 cm, Gen: 3,6 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm, kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, kollarda ve halka çıkıntılarda olmak üzere toplam 18 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda bir askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 21 (Figür/Çizim 21): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 1795. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 02.01.2025. **Ölçüleri:** Uz: 4,4 cm, Gen: 3,2 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, haç kolları kenarlarda hafif yüksek olup oluklu formdadır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kola paralel uzanan bir askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 22 (Figür/Çizim 22): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2019/37(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 23.05.2019. **Ölçüleri:** Uz: 3,3 cm, gen: 2,3 cm, kal: 0,2 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Haçın her iki yüzünde, merkezde kabartma şeklinde uçları noktalı dört kollu yıldız motifi işlenmiştir. Haç kenarı düz çizgi şeklinde konturla çevrilidir. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 23 (Figür/Çizim 23): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2016/31(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye geliş şekli:** Satın alma. **Müzeye geliş tarihi:** 02.09.2016. **Ölçüleri:** Uz: 6,7 cm, Gen: 4,1 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru çok az genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, merkezde ve kollarda olmak üzere 19 adet halka-nokta motifi, merkezde çarpı şeklinde, kollarda düz ve halka çıkıntılarda çapraz kazıma çizgi motifleri vardır. Arka yüzü düzdür. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 24 (Figür/Çizim 24): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 338. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 27.02.1973. **Ölçüleri:** Uz: 2,5 cm, Gen: 1,9 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** Masif silindir formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kollar uca doğru tek yivli piramidal forma genişlemektedir. Her iki yüz aynı şekilde olup merkezde kazıma ile yapılmış çarpı işareti vardır. Dikey üst kolda askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 25 (Figür/Çizim 25): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Env. No:** 5-1/1985. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 21.05.1985. **Ölçüleri:** Uz: 4,1 cm, Gen: 2,8 cm, Kal: 0,3 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** Masif silindir formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kollar uca doğru iki yivli forma genişlemektedir. Her iki yüz aynı şekilde işlenmiştir. Dikey üst kolda kalın yivli bir askı halkası vardır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 26 (Figür/Çizim 26): Adı: Pendantif Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 2066. **Malzemesi:** Kurşun. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 26.12.2008. **Ölçüleri:** Uz: 3,2 cm, Gen: 3 cm, Kal: 0,5 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** Masif silindir formlu haçın, dikey ve yatay kolları merkezden uzanmakta olup kolları düz formludur. Ön yüzde merkezde kazıma ile yapılmış çarpı işareti vardır. Dikey üst kolunun yarısı kırık noksandır. **Tarih:** MS 10.-12. yüzyıl.

Kat. No. 27 (Figür/Çizim 27): Adı: Takdis Haçı. **Müze Ark. Env. No:** 6-1/1976. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Hibe. **Müzeye Geliş Tarihi:** 18.06.1976. **Ölçüleri:** Uz: 11 cm, Gen: 6,6 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba Döküm, kazıma ve perçinleme. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, üst dikey kolda “MHIOY” yazıtı (*Mētēr Theou/Tanrı Anası*) ve merkezde orans duruşta Meryem ve önünde çocuk İsa figürü ve iki yanında “.XCI” yazıtı (*Ιησοῦς Χριστὸς/İsa Mesih*), haçın sol yatay kolunda “OYTOCBAYCHOC” yazıtı (*Ο Άγιος Βασίλειος/Aziz Basileios*) ve Aziz Basileios figürü işlenmiştir. Haç kollarına paralel olarak uzanan kazıma çizgiler, halka çıkıntılarda yarım daire motifleri bulunmaktadır. Alt dikey kolda sap uzantısının tutturulduğu perçinli bir parça vardır. Arka yüzü düzdür. Haçın sağ kolu ve sap kısmı noksandır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 28 (Figür/Çizim 28): Adı: Takdis Haçı. **Müze Ark. Env. No:** 4-3/1977. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 21.01.1977. **Ölçüleri:** Uz: 11,5 cm, Gen: 12,5 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey kolu yatay kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, üst dikey kolda “MHXAHΛ” yazıtı (*Μιχαήλ/Mikhael*) ve merkezde kanatlı Başmelek Mikail figürü işlenmiştir. Haç kollarında ve halka çıkıntılarda olmak üzere toplam 18 adet halka-nokta motifi bulunmaktadır. Arka yüzü düzdür. Alt dikey kolu ve sağ yatay kolu ucu noksandır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 29 (Figür/Çizim 29): Adı: Takdis Haçı. Müze Ark. Ett. No: 1567. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Hibe. **Müzeye Geliş Tarihi:** 03.04.2024. **Ölçüleri:** Uz: 14 cm, Gen: 8 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Merkez kısmı köşeli formda işlenmiş ve alt dikey kolda sap uzantısı bulunmaktadır. Ön yüzde, merkezde, haç kollarında ve halka çıkıntılarda olmak üzere toplam 23 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzde, üst dikey kolda kazıma ile yapılmış “MHP” yazıtı (*Mētēr Theou/Tanrı Anası*) ve sol yatay kolda stilize olarak işlenmiş İncil (?) sembolü yer almaktadır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 30 (Figür/Çizim 30): Adı: Takdis Haçı. Müze Ark. Ett. No: 2164(1/4). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 04.06.2026. **Ölçüleri:** Uz: 8,5 cm, Gen: 6,8 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, merkezde ve haç kollarında olmak üzere toplam 13 adet halka-nokta motifi vardır. Üst dikey kolda ve sol yatay kolda “TEΘIS-ΘS” yazıtı (*Γεώργιος/Georgios*) ve bu yazıtın üstünde “@” sembolü (Tanrı evrenin başlangıcıdır) bulunmaktadır. Arka yüzü düzdür. Sağ yatay kol ve alt dikey kolu noksandır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 31 (Figür/Çizim 31): Adı: Takdis Haçı. Müze Ark. Ett. No: 1925. **Malzemesi:** Bakır. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 17.09.2024. **Ölçüleri:** Uz: 8,4 cm, Gen: 8 cm, Kal: 0,4 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Ön yüzde, merkezi kabaralı, kollarda toplam 12 adet halka-nokta motifi vardır. Alt dikey kolda perçin deliği vardır. Arka yüzü düzdür. Üst dikey kolu ve sağ yatay kol uçlarındaki küçük çıkıntıları ve sap kısmı noksandır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 32 (Figür/Çizim 32): Adı: Takdis Haçı. Müze Ark. Ett. No: 1571. **Malzemesi:** Demir. **Müzeye Geliş Şekli:** Hibe. **Müzeye Geliş Tarihi:** 03.04.2024. **Ölçüleri:** Uz: 12,4 cm, Gen: 7,6 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Her iki yüzü düzdür. Üst ve alt dikey kol ucundaki küçük çıkıntılardan biri ile sol yatay kol ucundaki küçük çıkıntılar ve sap kısmı noksandır. Üst kol kırıktır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 33 (Figür/Çizim 33): Adı: Takdis Haçı. Müze Ark. Env. No: 15-5/1970. **Malzemesi:** Bakır. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 09.12.1970. **Ölçüleri:** Uz: 11,1 cm, Gen: 9 cm, Kal: 0,3 cm. **Formu:** Yunan haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm, oyma ve lehimleme. **Tanım:** İnce plaka formlu haç, iki farklı parçanın üst üste lehimlenmesiyle yapılmıştır. Dikey ve yatay kollar merkezden uzanmakta olup kollar uca doğru hafif genişlemektedir. Ön yüzde, haçın çevresine paralel olarak işlenmiş nokta şeklinde oyuk motifler ve uçlarda üçgen motifleri vardır. Alt dikey kolda sap uzantısına ait lehim izi bulunmaktadır. Arka yüzü düzdür. **Tarih:** MS 6.-10. yüzyıl.

Kat. No. 34 (Figür/Çizim 34): Adı: Polycandelon Haçı. Müze Ark. Env. No: 2013/63(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 25.10.2013. **Ölçüleri:** Haç Uz: 16 cm, Gen: 9,2 cm, Kal: 0,3 cm, Zincir Uz: 40,8 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve lehimleme. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemekte ve uçlar halka çıkıntılarla sonlanmaktadır. Üst dikey kol ayrı bir polycandelon parçasına ait olup bu parça üst dikey kolu noksan olan bir polycandelon haçın merkezine lehimlenerek oluşturulmuştur. Üst

dikey kolda zinciri tutan mil bulunmakta olup alt dikey kolda geçki deliği vardır. Zincir taneleri, ucu açık iki halkanın “8” şeklinde lehimlenmesiyle oluşturulmuştur. Her iki yüzü düzdür. Alt dikey kol ucundaki küçük çıkıntının biri noksandır. **Tarih:** MS 5.-7. yüzyıl.

Kat. No. 35 (Figür/Çizim 35): Adı: Aplik Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 1804. **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Satın Alma. **Müzeye Geliş Tarihi:** 10.02.2023. **Ölçüleri:** Uz: 10,6 cm, Gen: 7 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkez ve kollarda perçin delikleri bulunan toplam 5 adet aplik yuvası vardır. Merkezde ve kollarda olmak üzere toplam 14 adet halka-nokta motifi vardır. Aplik yuvaları arasında kazıma ile yapılmış dört kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Arka yüzü düz olup monte izi vardır. Ortası kırıktır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 36 (Figür/Çizim 36): Adı: Aplik Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2026/6(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 04.06.2026. **Ölçüleri:** Uz: 8,7 cm, Gen: 6,1 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm, kazıma ve perçinleme. **Tanım:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, merkez ve kollarda perçin delikleri bulunan toplam 5 adet aplik yuvası vardır. Haçın çevresine paralel olarak kazıma çizgiler işlenmiş ve kollarda toplam 9 adet halka-nokta motifi vardır. Arka yüzü düz olup monte izi ve aplik yuvalarında perçin parçaları bulunmaktadır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 37 (Figür/Çizim 37): Adı: Aplik Haç. **Müze Ark. Env. No:** 2026/7(A). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 04.06.2026. **Ölçüleri:** Uz: 8,6 cm, Gen: 6,2 cm, Kal: 0,2 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, alt dikey kolu diğer kollardan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, üst dikey kolda “ΘΕΟΔΩΡΟ-С” yazıtı (*Θεόδωρος/Theodoros*) ve merkezde orans duruşta Aziz Theodoros figürü işlenmiştir. Kol uçlarında kazıma ile yapılmış çizgisel motifler vardır. Arka yüzü düz olup monte izi vardır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Kat. No. 38 (Figür/Çizim 38): Adı: Aplike Haç. **Müze Ark. Ett. No:** 2164(2/4). **Malzemesi:** Bronz. **Müzeye Geliş Şekli:** Müsadere. **Müzeye Geliş Tarihi:** 04.06.2026. **Ölçüleri:** Uz: 5,5 cm, Gen: 4,1 cm, Kal: 0,1 cm. **Formu:** Latin haçı. **Yapım Tekniği:** Kalıba döküm ve kazıma. **Tanım:** İnce plaka formlu haçın, dikey kolu diğer koldan uzun olup kollar uca doğru genişlemektedir. Ön yüzde, üst dikey kolda “ΤΕΟΡΓΙΟС” yazıtı (*Γεώργιος/Georgios*) ve merkezde orans duruşta Aziz Georgios figürü işlenmiştir. Haçın çevresine paralel olarak kazıma çizgiler ve 3 adet halka-nokta motifi işlenmiştir. Arka yüzü düz olup monte izi vardır. Alt dikey kol ve sağ yatay kolu noksandır. **Tarih:** MS 10.-11. yüzyıl.

Yazarların Katkısı / Author Contributions: Çalışmaya; Yazar 1: %50, Yazar 2: %50 oranında katkı sağlamıştır. / To work; Author 1: 50%, Author 2: 50% contributed to the study.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declare no conflict of interest.

Üretken Yapay Zekâ (ÜYZ) Kullanım Beyanı / Generative Artificial Intelligence (GAI) Use Statement: Yazar, bu makalenin hazırlanması, yazımı, düzenlenmesi, görsellerinin oluşturulması veya verilerinin analiz edilmesi dâhil olmak üzere hiçbir aşamasında üretken yapay zekâ (ÜYZ) veya yapay zekâ destekli teknolojiler kullanmadığını beyan eder. / The author declares that no generative artificial intelligence (AI) or AI-assisted technologies were used at any stage of the preparation of this manuscript, including its writing, editing, image generation, or data analysis.

Figürler

Figür/Çizim 1: Kat. No. 1'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 2: Kat. No. 2'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 3: Kat. No. 3'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 4: Kat. No. 4'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 5: Kat. No. 5'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 6: Kat. No. 6'daki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 7: Kat. No. 7'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 8: Kat. No. 8'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 9: Kat. No. 9'daki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 10: Kat. No. 10'daki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 11: Kat. No. 11'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 12: Kat. No. 12'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 13: Kat. No. 13'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 14: Kat. No. 14'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 15: Kat. No. 15'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 16: Kat. No. 16'daki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 17: Kat. No. 17'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 18: Kat. No. 18'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 19: Kat. No. 19'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 20: Kat. No. 20'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

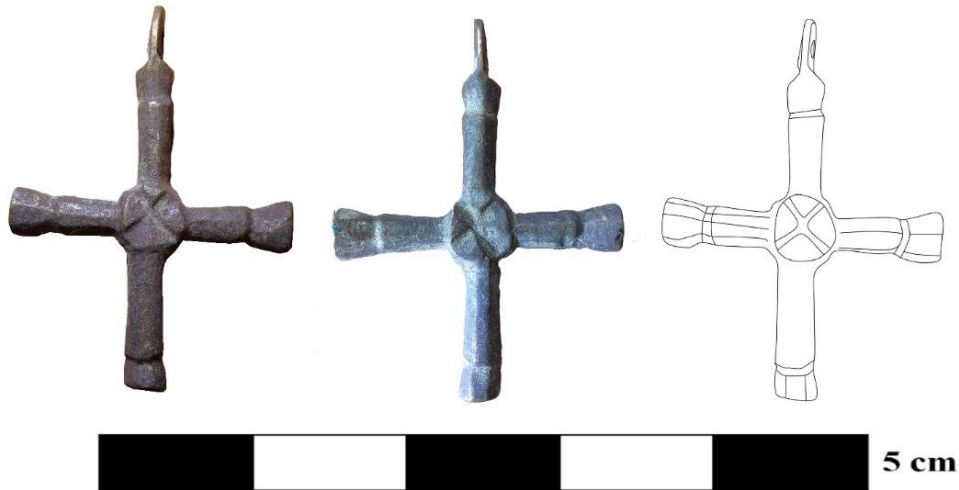
Figür/Çizim 21: Kat. No. 21'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 22: Kat. No. 22'deki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 23: Kat. No. 23'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 24: Kat. No. 24'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 25: Kat. No. 25'teki pandandif haç (çizim O. A. Şirin).

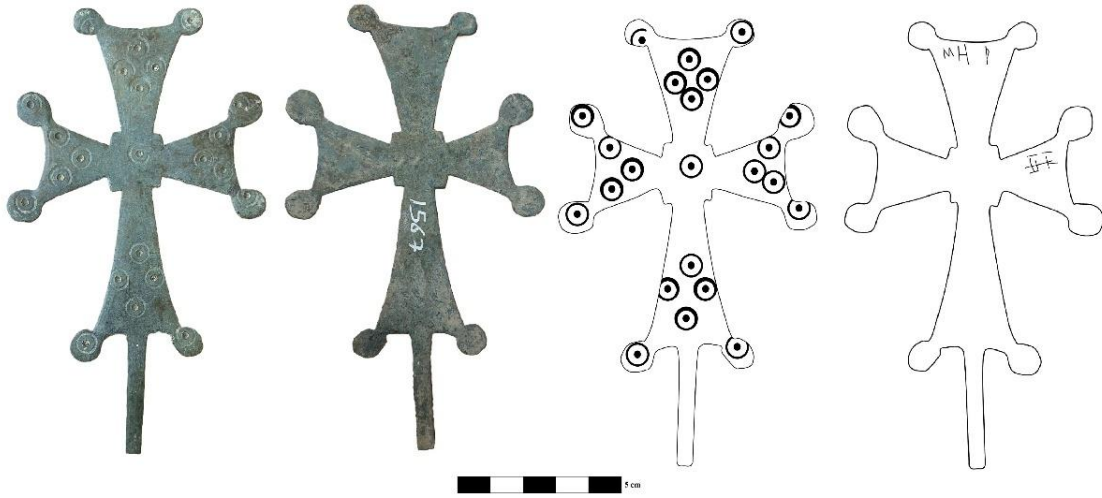
Figür/Çizim 26: Kat. No. 26'daki pandandif haç (çizim A. E. Şirin).

Figür/Çizim 27: Kat. No. 27'deki takdis haçı (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 28: Kat. No. 28'deki takdis haçı (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 29: Kat. No. 29'daki takdis haçı (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 30: Kat. No. 30'daki takdis haçı (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 31: Kat. No. 31'deki takdis haçı (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 32: Kat. No. 32'deki takdis haçı (çizim A. E. Şirin).

Figür/Çizim 33: Kat. No. 33'teki takdis haçı (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 34: Kat. No. 34'teki polykandelon haçı (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 35: Kat. No. 35'teki aplik haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 36: Kat. No. 36'daki aplik haç (çizim A. E. Şirin).

Figür/Çizim 37: Kat. No. 37'deki aplik haç (çizim O. A. Şirin).

Figür/Çizim 38: Kat. No. 38'deki aplik haç (çizim O. A. Şirin).

Kaynakça

- Acara, M. (1997). *Bizans maden sanatında dini törenler sırasında kullanılan (Liturjik) eserler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Acara, M. (1998). Bizans Ortodoks Kilisesinde liturji ve liturjik eserler, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, 183-201.
- Acara Eser, M. (2010). Hristiyanlıkta haç kültü ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda bulunan bir grup haç, S. Doğan-M. Kadiroğlu (eds.), *Bizans ve Çevre Kültürler Prof Dr Yıldız Ötügen'e Armağan*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 27-43.
- Acara Eser, M. (2015). Komana kazısı metal buluntularından bir grup: Röliker haç”, D. B. Erciyas-M. N. Tatbul (eds.), *Komana’da Ortaçağ Yerleşimi*, Ege Yayınları, İstanbul, 167-180.
- Albayrak, K. (2004). Dinsel bir sembol olarak Haç’ın tarihi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7/19, 105- 129.
- Alkan, G. (2023). *Kars Müzesi’nde bulunan Bizans ve Bizans sonrası Hristiyanlara ait maden eserler*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas.
- Altun, F. İ. (2015). *Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2001-2012 sezonu Bizans küçük buluntuları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD, Bizans Sanatı BD, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Αθανασουλης, Δ.-Βασιλειου, Β. (2016). *Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας. Κατάλογος Μόνιμης Εκθεσης*, Εκδόσεις Καπόν, Υπποα, Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας, Αθήνα.
- Arslan, N.-Böhlendorf Arslan, B.-Türk, H.-Koçyiğit, O.-Müller, K. (2011). Assos Kazısı 2009 yılı kazı, restorasyon ve onarım çalışmaları, A. N. Toy-H. Dönmez-Ö. Ötgün (eds.), 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 3, (24-28 Mayıs 2010, İstanbul), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 235-250.
- Arslan, M.-Cinemre, O.-Erdoğan, T. (2011). Dadastana Nekropolü 2009 yılı kurtarma kazısı, A. N. Toy-C. Keskin (haz.), 19. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (29 Nisan-05 Mayıs 2010, Ordu), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 327-340.
- Bayram, F. (2021). Haç kültü ve Tao Klarceti bölgesinde haç betimlemeleri, *Lycus Dergisi*, 4, 89-162.
- Beyazgeyik, M. (2025). *Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde bulunan haçlar*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır.
- Cesur, B. (2019). *Aizanoi Kazısı 1978-2018 yılları yerleşim alanı madeni buluntuları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ABD, Klasik Arkeoloji BD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Çakmakçı, Z. (2017). Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu’ndaki Bizans dönemi madeni eserleri”, *TÜBA-KED*, 15, 45-61.
- Çakmakçı, Z. (2021). Thyateira Kazısı Bizans dönemi madeni buluntuları, E. Akdeniz-B. Gür-N. Akıllı (eds.), *Thyateira İçin 11 Yıl (2011-2021 Dönemi Kazılarının Sonuçlarına İlişkin Yazılar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 235-268.

- Çelikbaş, E. (2016). *2005-2014 Parion Kazısı metal (Bronz-demir-kurşun) buluntuları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Demirel Gökalp, Z. (2004). Erken Bizans dönemine ait dört bronz polykandilion, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2, 45-58.
- Elyiğit, U. (2022). Bursa Arkeoloji Müzesindeki madeni haç örnekleri, *Art Sanat*, 18, 173-200.
- Enez, A. (2019). *Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) metal buluntuları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- Işık Şen, V. (2017). Bizans ikonalarından günümüze sanatta Meryem ve Çocuk motifi, *İdil*, 6/32, 1359-1383.
- Karaca, Ş. C. (2023). *Bilecik Müzesi'ne kayıtlı Roma ve Bizans dönemi metal takı ve süs eşyaları*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, Klasik Arkeoloji BD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Kazhdan, A. (ed.), (1991). *The Oxford dictionary of Byzantium*, Vol. 1, Oxford.
- Koch, G. (2007). *Erken Hristiyan Sanatı*, A. Aydın (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Koçyiğit, O. (2018). Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans dönemi maden haçları, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35/2, 110-121.
- Kretschmer, H. (2008). *Lexikon der symbole und Attribute in der Kunst*. Reclam Verlag, Ditzingen Stuttgart.
- Küçük, M. A. (2016). İkonografiden inanca İsa Mesih'in Dirilişi/Paskalya süreci, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 230-274.
- Lippolis, I. B. (1999). *L'oreficeria Nell'impero di Costantinopoli tra IV e VII Secolo*, V. Natali (ed.), Edipuglia, Bari.
- Nalan Yastı, M-Çaşar, H.-Türkmenoğlu, A. (2016). Osmaniye ili, Düziçi ilçesi, Olukluçunur köyü mozaikli alan kurtarma kazısı 2015, C. Keskin (haz.), 25. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve II. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı*, (11-15 Nisan 2016, Antalya), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 653-664.
- Özdemir, H.-Öztaşkın, G. K. (2010). Denizli Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Bizans dönemi maden haçlarından bir grup, K. Pektaş-S. Cirtil-S. Özgün Cirtil-G. K. Öztaşkın-H. Özdemir-E. Aktuğ-R. Uykur (eds.), *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü), İstanbul, 490-499.
- Öztürk, N. Ö. (2009). Perintos Bazilikası 2007 yılı kazısı, F. Bayram-A. Özme (haz.), 17. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (28 Nisan-1 Mayıs 2008, Side), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 29-40.
- Palaz Yıldırım, S. (2024). Muğla-Fethiye Arkeoloji Müzesi Bizans el sanatı maden eserleri: Bronz haç örneklerinden pendantif haç, C. Ülkü-H. Elemana (eds.), 26. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Bildiri Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1299-1344.

- Pitarakis, B. (2006). *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en bronze*, Bibliothèque des Cahiers Archéologiques, XVI, Picard, Paris.
- Pülz, A. M. (2020), *Byzantinische Kleinfunde aus Ephesos: Ausgewählte Artefakte aus Metall, Bein und Glas*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, Band XVIII/1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Sayın, E.-Seçkin, S. (2023). Çobankale’den enkolpion röliker haçlar, *Art-Sanat*, 20, 505-530.
- Sıddıki, F. İ. (2023). Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi koleksiyonundaki Bizans Dönemi bronz röliker haçlar, *Art-Sanat*, 20, 563-590.
- Spier, J. (2012). *Byzantium and the West: Jewelry in the First Millennium*, Paul Holberton publishing, London.
- Şirin, O. A. (2026). Samsun Müzesinden röliker (Enkolpion) haçlar, *TRMuseum*, 5, 51-103.
- Taş, T.-Özcan, F. (2015). MS 4.-7. yüzyıllar arasında haç motifinin gelişimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 247-275.
- Temiztürk, H. (2016). Kapadokyalı bir kilise babası: Aziz Basil ve Hristiyanlığın şekillenmesine etkisi, *KTÜİFD*, 3/1, 35-61.
- Uygun Yazıcı, S. (2023). Kırklareli Müzesi Bizans dönemi madeni haçları, *Art Sanat*, 20, 613-640.
- Uygun Yazıcı, S. (2024). Amorium Kazılarında bulunan madeni haçlar, *Propontica*, 2/4, 271-294.
- Ünlüler, Y. (2019). *Kapadokya Bölgesi müzelerindeki Bizans dönemine ait madeni haçlar*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Waldbaum, C. J. (1983). *Metalwork from Sardis: The finds through 1974*, Harvard University Press, London.
- Yaşar, F.-Yavuz, S. (2022). Malatya Arkeoloji Müzesindeki metal haçların değerlendirilmesi, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 12/26, 62-85.
- Yavuz, C. (2023). *Adana Müzesinde bulunan haçlar*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin.
- Yıldırım, E. (2023). *Stratonikeia metal buluntuları (1977-2018 yılları)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Yıldız, A. (2008). Tarsus Makam-ı Danyal Camii kurtarma kazısı, F. Bayram-A. Özme (haz.), *16. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (25-27 Nisan 2007, Marmaris), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 31-46.
- Yıldız, M. (2019). *Anadolu’da Bizans dönemi duvar resimlerinde I. Constantinus ve Helena ile beraber gerçek haç betimlemeleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.

Extended Abstract

The form of the cross, having evolved into a universal and theological symbol within Christian iconography, has occupied a central place in both civic and religious life throughout history, serving protective, liturgical, votive, and decorative functions. The symbolic

background of the cross—inherited from pre-Christian civilizations—acquired a legal and institutional character during the reign of Emperor Constantine I in the 4th century AD; it subsequently gained cultural momentum through the global dissemination of “True Cross” relics and Emperor Heraclius’s restoration of the sacred relics to Jerusalem. Following the Iconoclast period (726–843), the cross became the most widespread portable object associated with personal piety.

The primary objective of this study is to introduce to the scholarly community 38 metal crosses from the Samsun Museum’s collection that had not previously undergone detailed typological and analogical classification. As the exact find-spots of these artifacts—acquired by the museum through purchase, donation, and confiscation—are unknown, their chronological and geographical placement has been determined through comparative analyses based on analogies with contemporary examples from Anatolia and the Mediterranean basin.

The casting technique was employed in the production of all 38 crosses included in this study. The ornamentation and details on the artifacts were enhanced using incising, relief, and appliqué methods. From a formal perspective, the pieces are classified into two main forms—the Greek Cross and the Latin Cross—based on an anthropomorphic concept that symbolizes the human body and anatomical structure. Regarding their intended use and functional characteristics, the collection—excluding reliquary crosses—has been categorized into four primary groups. The first consists of pendant crosses worn around the neck as symbols of faith and protection (Cat. Nos. 1–26); this group represents the largest portion of the collection intended for personal use. Subdivided into slender and cylindrical types, these crosses exhibit variations featuring flat, dovetail, and oval ends, as well as rounded projections at the tips of the arms. The second group comprises benediction crosses, which symbolize the blessing power of priests during liturgical ceremonies (Cat. Nos. 27–33). Technically, they were produced using methods such as riveting to the body, solid casting, or multi-part soldering. The third group features a “polycandelon” cross (Cat. No. 34)—a functional and architectural element belonging to chain-suspended lighting systems used in churches or large spaces; this piece is the sole representative of this specific form and function within the collection. Finally, there are appliqué crosses (Cat. No. 35–38)—decorative elements designed to be mounted on the walls of religious or secular spaces, on reliquaries, or on liturgical furniture—characterized by rivet holes or soldered backs.

The most dominant element in the decorative repertoire of the crosses in the Samsun Museum is the ring-and-dot (circle-and-dot) motif. Used either in isolation or combined with incised lines, this motif holds significance in folk belief as a ward against the “evil eye” (*nazar*); theologically, however, it symbolizes the five holy wounds of Christ sustained during the Crucifixion (the four nail wounds and the spear wound in the chest). The benediction crosses listed as Cat. Nos. 27 and 28 represent the collection’s most significant pieces from an iconographic perspective. The composition on Cat. No. 27 depicts the Virgin Mary—shown in the “Orans” posture with hands outstretched in intercession, a type known in Byzantine iconography as “Platytera” or “Blachernitissa”—along with the Christ Child before her. The stylized or erroneous “MHIOY” inscription on the piece reflects the copying practices of a provincial artisan, while the inclusion of Saint Basil of Caesarea—a Cappadocian saint—in the composition suggests the work may be linked to local production networks in Central Anatolia or the Black Sea region. Cat. No. 28, meanwhile, features the figure of Archangel Michael, known for his roles as a healer, an expeller of evil spirits, and a psychopomp (a guide of souls to the afterlife).

The typological and technological characteristics of the artifacts also illustrate the level of craftsmanship in Byzantine metalwork. While rivet holes in processional crosses allowed for repairs following handle breakage without damaging the main body, the soldering

of a distinct component onto the “polycandelon” cross (Cat. No. 34) highlights the tradition of “period repair” (ancient restoration). Furthermore, the concealment of rivet holes or solder traces on appliqué crosses using materials such as stone and glass demonstrates the use of camouflage techniques in metalwork. Comparative analysis reveals that the crosses span a broad chronological range.

Based on parallels in form and motif, the pendant crosses (Cat. Nos. 1–12) and Cat. No. 36 have been dated to the 6th–10th centuries AD; the pendant crosses (Cat. Nos. 13–26), benediction crosses (Cat. Nos. 27–32), and appliqué crosses (Cat. Nos. 35–38) which reflect the simplification and standardization of artistic style as well as the mass-production practices of local workshops—have been dated to the 10th–12th centuries AD; and the polycandelon cross (Cat. No. 34), characterized by thick-casting technology, has been dated to the 5th–7th centuries AD.

In conclusion, the metal crosses in the Samsun Museum collection demonstrate the tendency of provincial workshops in the Byzantine world to produce objects of popular piety that were economical, mass-produced, and easily accessible to the public. The prevalence of ring-and-dot motifs, rather than complex liturgical scenes, supports this model of local production. Ultimately, this study not only enables the integration of archaeological materials of unknown provenance into the scholarly literature through analogical methods but also provides concrete and valuable data regarding religious tourism, socio-economic structures, popular piety, and metalworking technology in the Black Sea basin during the Late Antique and Byzantine periods.